

ПОЛИТИЧЕСКИ И ПОЕТИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА: КОНФЛИКТИ И ПРЕСЕЧНИ ТОЧКИ

Светлана Арнаудова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

POLITICAL AND POETIC DIMENSIONS OF LITERATURE: CONFLICTS AND INTERSECTIONS

Svetlana Arnaudova

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Резюме: Статията се фокусира върху мястото на литературата в социален, исторически и културен контекст и поставя въпроса за нейната политическа ангажираност през различните епохи. Специално внимание се отделя на разбирането за автономност на изкуството и на самоопределянето на автори и отделни литературни течения като аполитични, което често не отговаря на реалното им въздействие върху обществените процеси. Поставя се въпросът как литературата влияе когнитивно и емоционално на читателите – чрез директни политически и морални послания или чрез иновативни естетически форми и създаване на алтернативна реалност. Статията има дидактическа насоченост и е предназначена за студенти от филологически специалности.

Ключови думи: политика, автономия, автентичност, ангажираност, естетика

Abstract: The article focuses on literature's place in a social, historical and cultural context. It also explores literature's political commitment across different periods in history. Special attention is placed on the notion of the "autonomy of art" and the self-determination of authors and separate literary movements as apolitical – something which often does not correspond to their real impact on social processes. The article also poses the question how literature influences the reader in a cognitive and emotional way via direct political and moral messages, via innovative aesthetic forms, and via the creation of an alternate reality. The article has a didactic focus and is intended for students in philological disciplines.

Keywords: policy, autonomy, authenticity, commitment, aesthetics

Актуалните политически аспекти на миналото и съвременното винаги са заемали подобаващо място в литературните творби, но по време на преходи и политически сътресения политическите теми се превръщат в централна част на литературните занимания, за което свидетелства литературата на Формерц, литературата от края на Вилхелминската епоха, в края на Ваймарската република, между двете световни войни и непосредствено след Втората световна война. Студентското движение през 1968 г. дава

нов тласък на политизирането на литературата, а големите исторически и политически промени през 1989 г. след падането на Берлинската стена отварят нова страница при писането на политически ангажирана литература, като същевременно се утвърждават нови поетики и иновативни литературни стратегии.

За начало на политическата литература се счита времето на Хуманизма и Реформацията, макар че още в късното Средновековие певецът на минезанга¹ Валтер фон дер Фогелвайде пише съкрушителни стихове срещу властолюбието на римския папа, останали в литературната история под името „Reichssprüche“. Политическата лирика на 14. и 15. век отразява сложните взаимоотношения и борбите между висшия клир, благородническото съсловие и зараждащото се бюргерство. По времето на Барока политическите и религиозните теми се преплитат с философските въпроси за смисъла на живота, за предопределението на човека, за живота след смъртта и са белязани от дълбок дуализъм: жизнелюбие и смирение, мир и война, мисъл за ежедневието или за вечността. Литературата се занимава интензивно с политическите борби през Тридесетгодишната война и оставя шедьоври, които преминават границите на Германия и стават любимо четиво на поколения европейци: романът *Симплицисимум* на Гримелсхаузен (1668) е сатиричен разрез на европейското общество през епохата на Барока, критика на политическото устройство и Тридесетгодишната война, както и на човешките слабости, най-големите от които според автора е суетата.

По времето на Просвещението и като следствие от Френската революция фокусът на общественото внимание и на литературата се насочва предимно към политическата действителност и към държавните институции на властта. Идеята за националния театър, прокламирана първо от Лесинг, се основава на идеята за политическата власт и равнопоставеност на бюргерите, съотв. на бюргерските писатели, които превъзхождат по своя морал благородниците и клира в съсловното общество. Религиозният спор с хамбургския пастор Гьоце се превръща в религиозно-политически, когато Лесинг отхвърля християнския антиюдаизъм и заема страната на преследваното еврейство, а драмата *Натан Мъдрецът* утвърждава убеждението за равнопоставеността на всички религии и религиозната толерантност.

Просвещенската идея за еманципацията на бюргерството от политическото и духовно опекунство на аристокрацията достига нови висоти в творчеството на Гьоте и

¹ Любовна песен през периода на средновековната литература, която процъфтява през средновисокогерманския период на развитие на езика в края на 12 и началото на 13 век и съвпада по време с разцвета на дворцовия епос.

Шилер през епохата Бурни устреми, която може да се разглежда и като край на немското Просвещение. Макар че авторите на Бурни устреми са млади интелектуалци и писатели, които не могат да разклатят из основи немското общество преди всичко поради феодалната разпокъсаност на Германия, литературното им творчество е много по-радикално от това на Просвещението и прокламира идеите на свободата срещу политическия, морален и поетически детерминизъм. Поради неспособност за реални революционни и политически действия движението изразява революционната си сила предимно в полето на литературата. Неслучайно наименованието му води началото си от една драма на Максимилиан Клингер – *Буря и натиск* (нем. *Sturm und Drang*) и е преведено на български благозвучно като „Бурни устреми“. В дебютната си драма *Разбойници* от този период осемнадесетгодишният Шилер прокламира от сцената идеята за република в едно изостанало феодално общество, а в късната историческа драма *Мария Стюарт* въпреки симпатиите на автора към шотландската кралица прозира визията му за една по-модерна държава, чието олицетворение е Англия като конституционна монархия.

До епохата на Просвещението поетиката на Аристотел оказва силно влияние на европейските писатели – на френските класицисти, на ранните немски просветители като Готшед. Тя е източник на вдъхновение, но и на критика от страна на Лесинг. Срещу строгите правила на тази поетика философските и естетически платформи на Бурни устреми, Ваймарската класика и Романтизма противопоставят силата на творческия гений, който според Кант определя правилата своеволно и в същото време дисциплиниращо под въздействието на оригиналността, креативността и новаторството. Издигат се в култ художествените качества на литературата и автономността на изкуството. Така в края на 18. век се утвърждава тезата за свободата на човека на изкуството, независимостта и собствените закони на литературата. Държавната литературна политика категорично отхвърля „злоупотребата“ с литературата като средство за постигане на политически цели и преследване на всички други хетерономни, т.е. чужди на изкуството цели от религиозен, педагогически или комерсиален характер. В противен случай литературата би се насочила към неестествени за нейната същност цели.² Въпреки прокламирането на автономността на изкуството и при Класиката, и при Романтизма емблематични произведения могат да се разглеждат и като творби с

² Обратната страна на автономната естетика е, че при разграничаването на автономните и автопоетичните системи в модерното общество възникват нови пространства, които предлагат различни възможности за функционализирането и инструментализирането на модерната литература в името на политиката.

политически импликации, без авторите директно да са имали за цел подобно въздействие: плачещият принц фон Хомбург на Клайст предизвиква буря от възмущение в пруското общество, което не може да си представи изобразяването на слабост и чувствителност в образа на военен, който трябва да е пример за твърдост и героизъм. *Егмонт* и *Ифигения* на Гьоте с възвишения си хуманизъм и идеала за съвършена човешка личност се противопоставят на тираничността и бездуховността на управляващата аристокрация.

Но съвременниците не мислят така: критикувайки директно Ваймарската класика и Романтизма от епохата „Гьоте“, Хайне още през 1831 г. прокламира „края на епохата на изкуството“ (нем. „das Ende der Kunstperiode“), на „аристократичното време на литературата“ (Häntzschel 2001, 58) и визира началото на нейния демократичен период. „Млада Германия“ отрича решително автономната естетика на Гьотевата епоха и дистанцираните от ежедневието Класика и Романтизъм и се опитва да вземе участие в „революцията на Германия“ чрез литературното пресътворяване на „поезията на живота“ (Gutzkow 1832, 288). Отразяването на съвременната обществена действителност има приоритет пред утопичния обществен идеал. През революционния Формерц писателите на „Млада Германия“ като Лудолф Винбарг, Хайнрих Лаубе, Теодор Мунд и Карл Гутцко, чиито духовни родственици са Лудвиг Бьорне и Хайнрих Хайне, започват да подчиняват творчеството си на борбата за бюргерската еманципация от религиозните и държавните авторитети. Целта им е да политизират обществото и да подготвят идеята за революция с литературни средства. Паролата е директно „Политизиране на литературата“ (Gutzkow 1832, 214). В литературните си произведения те водят политическата борба за социална и политическа свобода, национално единство и демокрация.

Докато представителите на „Млада Германия“ влияят силно на политическия и културния живот в средата на тридесетте години на 19 век, пишейки предимно в различни прозаични жанрове – романи, новели, брошури, манифести, поетите на Формерц предпочитат политически ангажираната лирика като средство за постигане на обществен прогрес. Ярки представители на политическата лирика са Фердинанд Фрайлиграт, Георг Верт, Георг Хервег и Август Хайнрих Хофман фон Фалерслебен. Всички те са убедени, че писателят и литературата имат нова функция, или, както формулира Бьорне, писателят трябва да е не само хронист на историята, но и нейният двигател напред (нем. „Nicht mehr Geschichtsschreiber, sondern Geschichtstreiber“) (Sørensen 2002, 21). Произтичащите от различните гледни точки по този въпрос сериозни

литературноисторически дебати вече не са някогашните литературни спорове, които Хайне оприличава на „картофени войни“ (Stein 2008), а началото на една дискусия за задачите на ангажираната литература, която се води и днес. Но понякога литературата, сведена само до изкуство за политическа употреба и целяща преди всичко политическа актуалност и намеса, прави компромиси с естетическата стойност и компрометира авторовите намерения. Най-яркият пример за това е романът *Wally, die Zweiflerin* от Карл Гутцко (1835), който е със спорни художествени качества. Това не пречи авторът да бъде обвинен в богохулство и неспазване на добрите нрави и става повод да се забрани „Млада Германия“.

Иронията при интерпретацията на връзките между политика и литература се състои в това, че от една страна иновативната художествена сила на либерализма и радикализма се преплита с политическия консерватизъм, както това се доказва от литературните течения Бидермайер и Романтизъм. По отношение на литературата на движението Бидермайер, което се развива паралелно с Формерц, често се застъпва тезата, че то е изцяло аполитично. Но задълбоченият анализ показва, че това не е така – примирението и песимизмът, дори бягството в личното и атмосферата на дома имат много ясно изразени политически характеристики (вж. Sengle 1971).

Противоречията, с които се характеризира политически ангажираната литература, прозвучават още в първата част на „Фауст“ в прочутата сцена, в която студентът Брандер нарича политическата песен „garstig Lied“ und „leidig Lied“ (Goethe 1998, 68). Въпреки високата символност и метафоричност на втората част на Фауст, в която идейният център е свързването на античния дух с модерното мислене, Гьоте критикува в четвърто действие съвсем неприкрито политическата действителност на своето съвремие, белязано от лицемерие и дребни еснафски интереси.

Един от най-ярките примери в немскоезичната литература за самоопределението на автора като аполитичен, но в същото време за засвидетелстване на изцяло политическа позиция е мащабното съчинение на Томас Ман *Размисли на аполитичния*³ от 1918 г. Дилемата за художествената автономия и автентичност от една страна и политическия ангажимент от друга поставя литературата по парадоксален начин между консервативно и радикално мислене, между утвърждаване на традиционни ценности и бунтарско, новаторско мислене. „Изворът на иронията“ се корени според Ман в „нейното централно

³ Съчинението е преведено на български език от Златка Парпулова, но двата кратки цитата са в мой превод – С.А.

и посредническо положение между духа и живота“, но и „в близостта между изкуство и политика“ (Mann 2009, 574). Случаят със съчинението на Томас Ман е емблематичен в това отношение. То е предхождано от три други есета, писани между 1914 и 1915 година, в които авторът одобрява милитаристичната политика на немското правителство през Първата световна война и нападението на Германия над неутрална Белгия. Позицията на Томас Ман провокира критичния отговор на силно политически ангажирания Хайнрих Ман, който е на обратната позиция и който в съчинението си за Емил Зола⁴ пише: „Politik und Literatur hatten denselben Gegenstand, dasselbe Ziel und mußten einander durchdringen, um nicht beide zu entarten. Geist ist Tat, die für den Menschen geschieht, und so sei der Politiker Geist, und der Geistige handle!“ (Mann 1997, 64). Съчинението съдържа разпознаваеми нападки срещу Томас Ман, без Хайнрих Ман да нарича брат си директно по име. Това е един от поводите Томас Ман да прекъсне работата си по *Вълшебната планина* и през октомври 1915 г. да започне работа над голямото съчинение *Размисли на аполитичния*, от което през 1916 г. излизат три кратки глави, а в края на 1918 г. и цялата книга. В съчинението се преплитат разсъждения на автора за историята и духовното развитие на Германия в контраст с други народи, като коментарите във връзка с актуалната политика са рядкост и всъщност се противопоставят на упреците на брата Хайнрих Ман от позицията на патриотизма и преклонението пред немския дух. Важна цел на *Размисли на аполитичния* е да се опише специалният немски път в културното развитие на Европа и да се обоснове важността на понятието „Deutschtum“, което според Томас Ман е несъвместимо с демократичните принципи на страни като Франция, Англия и САЩ, към които Томас Ман в този период е доста резервиран. Въпреки декларираното намерение и в контраст със заглавието авторът публикува една много политически ангажирана творба, в която излага тезата си, че причината за Първата световна война е противоборството между дух и политика, което олицетворява конфликта между култура и цивилизация, душа и общество, изкуство и литература, а „Deutschtum“ е възплъщението на културата, изкуството и свободата в противовес на цивилизацията, обществото и литературата: „Der Unterschied von Geist und Politik enthält den von Kultur und Zivilisation, von Seele und Gesellschaft, von Freiheit und

⁴ Съчинението излиза заедно с шест други есета, посветени на френски интелектуалци, който според Х. Ман са апологети на социалната съвест и изповядват демократични ценности. Томът е озаглавен *Geist und Tat. Franzosen von 1780 bis 1831* и онагледява критичното отношение на Хайнрих Ман към естетизма на краевековието и образа на интелектуалеца, който се посвещава само на изкуството и стои далеч от политическите и социални проблеми на съвремието си.

Stimmrecht, von Kunst und Literatur; und Deutschtum, das ist Kultur, Seele, Freiheit, Kunst und nicht Zivilisation, Gesellschaft, Stimmrecht, Literatur“ (Mann 2009, 498). Ман счита, че Германия е страната, която винаги се е противопоставяла на идеалите на демокрацията и западната цивилизация, защото те са в контраст с немската същност и душа, в която болезнено отекуват духовните конфликти в Европа. В същото време Томас Ман търси връзката между бюргерското самосъзнание и политиката и счита, че и той като немският бюргер е аполитичен и обърнат към националните ценности. Авторът определя политиката като антипод на естетиката и определя политически ангажирания автор също като естет, но квалифицира изкуството му като фалшиво, половинчато и преднамерено, защото творбите му си поставят политически цели. Съчинението съдържа и разпознаваеми упреци към брата Хайнрих Ман, когото Томас Ман нарича „Zivilisationsliterat“, подчертавайки разбирането си за пропастта между култура и цивилизация. Още в края на 1918 година Томас Ман започва да осъзнава заблудите си и признава, че катастрофата е налице и че тази катастрофа е и негова. От автор, одобряващ Първата световна война като война за съхраняване на немската култура, Томас Ман се превръща в яростен критик на милитаризма и заема активна политическа позиция, която е особено непримирима след идването на власт на Хитлер и националсоциализма. „Хитлер е хаосът!“, „Добре дошли в Райха“, „Относно еврейския въпрос“, „Евреите ще живеят“ са само част от есеистичните текстове на автора, в които той заема недвусмислено критична политическа позиция. Своеобразна изповед за собствените грешки и размисли за мистично-иррационалното начало в немския дух, в което според Ман се корени причината за националсоциализма, е романът *Доктор Фаустус*. Най-ярката, макар и алегорична критика на фашисткия режим е новелата *Марио и фокусникът*, в която авторът разобличава хипнотизиращото въздействие върху масите на фокусника Чипола – алегория на фашистката пропаганда, и изразява надеждата за съпротива: в края на новелата келнерът Марио, носител на здравия разум, застрелва фокусника.

В литературната история често се наблюдава и друг феномен – литературата се използва от тоталитарните режими за прокарване и утвърждаване на пропагандни цели. Използването на литературата от страна на държавната политика се проявява особено силно през 20. век. Националсоциалистическият режим злоупотребява с традиционната литература, посветена на теми за родината (нем. Heimatliteratur), и я използва за идеологическа пропаганда. С учредяването на т.нар. културна камара на Третия райх като висша инстанция на цензурата през 1933 г. се забранява т. нар. „изродено“ изкуство

(нем. „entartete Kunst“). Засегнати от тази забрана са видни класици на литературния модернизъм като Бертолт Брехт, Алфред Дьоблин, Франц Кафка, Роберт Музил, Томас и Хайнрих Ман, Артур Шницлер и Херман Брох. Патриотичните теми от творбите на Клайст и Хьолдерлин са извадени от контекста и използвани от пропагандата за милитаристични цели.

След Втората световна война въпреки силната съпротива от страна на консервативните кръгове в Германия отново се формира една силно ангажирана политическа литература – най-вече в Групата 47, а по-късно и по време на студентското движение през 1968 г. В началото на периода това е т.нар. Trümmer- und Kahlschlagliteratur, отразяваща материалното и духовно опустошение след войната и критикуваща идеологията на националсоциализма и премълчаването на грешките на миналото. Тази литература се отличава и със силна социално-критическа насоченост. Най-ярките ѝ представители са Волфганг Борхерт, Алфред Андерш, Гюнтер Айх, Хайнрих Бьол, а по-късно и Зигфрид Ленц и Гюнтер Грас. Те олицетворяват моралната съвест на нацията и считат, че литературата трябва да е морален коректив на обществото. Така тези писатели свързват творческия си индивидуализъм с отговорността на писателя и гражданина по политически въпроси на съвременната история и преодоляване на вината и грешките на миналото. Борбата за политически ценности като антифашизъм, пацифизъм и демокрация се осъществява както чрез творчеството им, така и през членство в писателски съюзи и политически партии, участие в протести и събрания, апели за обществена съпротива и радикални промени, статии във вестници и списания, памфлети и манифести. От друга страна скандалите около Алфред Андерш, Гюнтер Грас или Петер Хандке онагледяват опасностите, които са свързани с политическия ангажимент на литературата. Често подробности от биографията изместват фокуса от задълбоченото литературоведческо изследване на текстовете. Биографични детайли служат и като оръжие срещу автори, чиято ярка политическа позиция е в контраст със статуквото.

Ангажираната литература, така както я дефинира Жан Пол Сартър във Франция след Втората световна война, търси баланса между свободата на твореца като частичен аспект на свободата на човека и свободата на самоопределение и политическата отговорност на писателя с политическата задача да възпитава обществото (Sartre 1948). Сартър критикува естетизма в смисъла на *l'art pour l'art* и самоопределението на буржоазните писатели като Густав Флобер или Марсел Пруст, които (според Сартър) се посвещават на литературното произведение като автономна дейност, вместо да поемат

политическа отговорност за съвременната история. Но всъщност под „ангажимент“ Сартър не разбира позиция по злободневни въпроси и пряка намеса в политическия живот като представителите на Млада Германия, а морално задължение и отговорност на отделния писател чрез дейност, която служи на обществени цели и принася полза на обществото. Политическото въздействие на ангажираната литература според Сартър е непряко и се различава от политическото действие в прекия му смисъл. През 1962 г. в съчинението си *Ангажимент* Теодор Адорно изхожда от позицията на Сартър за ангажираната литература, но заема една по-балансирана позиция между апологетиката на естетиката и идеологическата критика. От днешна гледна точка е актуален аргументът на Адорно, че привидното равновесие между автономия и автентичност, индивидуална отговорност и обществено-политическа критика е много несигурно в условията на модерната културна индустрия. Тези разсъждения като че ли с пълна сила се отнасят и до съвременното общество на дигиталните медии.

Но литературата, която е изобразяване на реалност от втори ред и е особен вид дискурс, основаващ се на фикционалност и многозначност, поставя винаги въпроса доколко художествената стойност на литературната творба и политическият ѝ ангажимент могат да вървят ръка за ръка, без едното да вреди на другото. Политическото въздействие на литературата не се корени само в намеренията на писателя, нито в политическите възгледи на читателите, а е закодирано преди всичко в художественото послание на творбата, което невинаги е заявено директно. Колкото по-въздействаща е естетическата стойност, толкова по-силно ще бъде и въздействието на моралното послание.

В средата на шестдесетте години на 20. век обществото силно се политизира под влияние на новите разкрития за престъпленията на националсоциализма. Широк отзвук срещат процесите срещу нацистките престъпления в Освиенцим (Auschwitzprozesse 1963 – 1965), които за пръв път правят известни в такъв мащаб нацистките престъпления и табуизирането на немската вина в първите две десетилетия след войната. Това води до драматичен поколенчески конфликт и настройва критично поколението на синовете и дъщерите срещу родителите, премълчаващи истината. Всичко това се развива в контекста на засилващото се студентско движение за по-големи демократични свободи във Федералната република, на фона на възмущението срещу войната във Виетнам и създаването на мощна извънпарламентарна опозиция. Политическата ситуация дава тласък на една силно политизирана литература, за която най-подходящите жанрове се оказват лириката и драмата, които се обръщат към документалното, фактологията и

ежедневието. Значението на литературата се определя според ролята ѝ в политическите борби, а въпросът за естетическата ѝ стойност се превръща във въпрос от второстепенен интерес. Създаденото през 1965 г. от Ханс Магнус Енценсбергер списание *Kursbuch* става най-важният форум за дискутиране на революционно-теоретични проблеми. В брой 15 от ноември 1968 година Петер Шнайдер заявява:

„Културната революция е завладяването на действителността от фантазията. Изкуството през късния капитализъм е завладяването на фантазията от капитала.[...] Значи ли това, че изкуството на късния капитализъм е мъртво? Да. Буржоазната критика е неспособна да разбере, че повече не може да има неполитическо пространство, че и духът е политически, че дори преднамерено неполитическото има политически последствия“ (откъс от *Kursbuch* 15, 1968).

На преден план излиза документалната драма, *която* хвърля нова светлина върху отношението между факти и фикция. В драмата си Наместникът Ролф Хохут се занимава с моралната вина на католическата църква по време на Втората световна война и пита защо „наместникът“ на Господ на земята – папа Пий II, запазва мълчание по отношение на преследването и убийствата на евреите. През 1964/1965 г. пиесата на Хайнар Кипхард *Делото Опенхаймер* е най-играната пиеса в Германия. Тематизират се угризенията на съвестта на американския атомен физик Опенхаймер след хвърлянето на атомната бомба над Хиросима (чисто фикционално, разбира се). Пиесата на Петер Вайс *Разследването. Оратория в 11 песни* съдържа документални факти от процесите във Франкфурт през 1963/1964 г. срещу надзирателите в концентрационния лагер Освиенцим, но в поетично стилизиран, ритмизиран език.

Въпреки масовите протести и нагласата за промяна, институциите и йерархиите остават непроменени, което води до умора и отказ да се продължи започнатото. Към това се прибавя и намесата на държавата, която реагира с рестриктивни мерки и закони на процеса на радикализиране на обществото.⁵ В края на политизацията на литературата през шестдесетте години постепенно настъпва една привидна деполитизация, която също не е лишена от политически подтекст, защото демонстрира недоверието към политическите партии и обществените йерархии. Литературата отразява тези обществени нагласи чрез интереса към една нова субективност, която не губи връзката с

⁵ През 1972 г. напр. се приема т. нар. *Radikalerlass*, според който всички, кандидатстващи за работа в обществения сектор, се подлагат на проверка за верността им към конституцията, с което се ограничават съществени права и свободи на гражданите, напр. членството им в партии и заемането на политическа позиция.

политиката и историята, но реагира на политическите процеси със самонаблюдение и саморефлексия. Политическото се пречупва през призмата на личното преживяване, с което се обяснява интересът към автобиографичното писане, бумът на литературата, писана от жени и за жени и един нов вид лирика, в която личното и политическото вървят ръка за ръка и в която лирическият Аз разкрива най-съкровената си същност.

След опита през осемдесетте години за връщане на литературата в сферата на литературното, в присъщата ѝ автономна естетика и фикционалност с подчертаване на ролята на езика, който според Петер Хандке създава новата действителност, погледът на авторите от този период се обръща към теми като екологията, угрозата от ядрена война и социални катаклизми, като много често фантастичното и абсурдното намират трайно място в тези сюжети.

Големите политически промени през 1989 г. изместват фокуса на литературата отново към историята и политиката. С падането на Берлинската стена и обединението на Германия се разместват дълбоки обществени и културни пластове: литературата отразява сблъсъка на системите и идеологиите в доскоро съществуващите две германски държави, носталгията по краха на социализма и на ГДР, трудностите при адаптиране към новите условия на труд и живот и при намиране на една нова идентичност. Публикуват се творби на автори от ГДР, които до тогава остават неиздадени поради цензура при тоталитарния режим или поради опасения за собствената сигурност. Времето на прехода е белязано от един литературен спор, който се превръща в емблема на този бурен и противоречив период – спорът около творчеството и личността на Криста Волф. Повод за избухването на спора е разказът *Was bleibt*, написан през 1979 година, но публикуван едва след промените през 1990 г. Сюжетът се фокусира върху един ден от живота на авторка от ГДР, която е следена от държавна сигурност. В творбата се откриват много автобиографични препратки към живота на самата Криста Волф. Спорът остава в историята под името „немско-немския литературен спор“: в него не става дума само за Криста Волф, а за много автори от Източна Германия, които колегите-писатели от ФРГ обвиняват в липса на смелост и липса на съпротива към тоталитарния режим. Юрген Хабермас гледа критично на този дебат и вижда в него опит в критиката към писателите от ГДР да се навакса това, което е пропуснато в критиката към близките до Третия райх консервативни писатели от времето на националсоциализма. След относителното затихване на сблъсъците по отношение на различните оценки на прехода една стара тема отново става актуална: Втората световна война, холокоста и вината през погледа на третото поколение – поколението на внуците, което търси истината в книги, документи

и в разказите на останалите живи свидетели на събитията. Все повече автори с миграционен произход, чийто роден език не е немският, заемат равнопоставено място в немскоезичната литература и също обръщат поглед към историята, допринасяйки за обогатяването и съхраняването на транснационалната и транспоколенческата памет чрез литературния наратив.

Тези теми продължават да са предмет на литературата и през новото хилядолетие, като към тях се прибавят и силно политизирани въпроси за заплахите от екологични катастрофи и локални войни, темата за опасността от терористични заплахи, често използвана като повод за ограничаване на личната свобода, отговорността на науката и зависимостите между етика и научни постижения. На нов интерес се радват темите за труда и завръщането на религията в ежедневието, медийната конкуренция на литературата в новия дигитален свят и свързаната с нея нова роля на езика и езиковата перформативност. По отношение на литературата от последните две десетилетия възниква въпросът дали изгубилите вече актуалността си понятия за политическа или ангажирана литература, които препращат към историческите условия за нейното възникване, не трябва да претърпят промени и по същество, и в начина, по който се употребяват в литературната наука, или този въпрос трябва да се разглежда във всеки отделен случай, когато става дума за нови политически теми като емиграция, тероризъм, популизъм и т.н. (Zeh, Trojanov 2010).

В съвременните условия на размиване на границите между висока и тривиална литература, на изключително наситен литературен пазар, на който се конкурират специализирана и художествена литература и книгите рядко са подредени в съзнанието на читателя така, както са систематизирани тематично в книжарниците, като че ли напълно важи тезата на Юрген Хабермас за „новата необозримост“ (нем. „die neue Unübersichtlichkeit“). Това поставя въпроса за политичността в литературата в съвсем друго измерение, особено като се има предвид конкуренцията на електронните медии. Но въпреки всички предизвикателства добрата литература винаги ще бъде коректив на обществото, макар и често имплицитно да създава алтернативни светове чрез художествената фантазия и изпробването на въздействащи иновативни поетики.

БИБЛИОГРАФИЯ/REFERENCES

Adorno, Theodor W. 2003. „Engagement“ (1962). In *Noten zur Literatur* (1965). *Gesammelte Schriften*. Bd. 11, hrsg. von Rolf Tiedemann, 409 – 430. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Goethe, Johann Wolfgang. 1998. "Faust. Eine Tragödie." In *Goethes Werke. Dramatische Dichtungen I*. Hamburger Ausgabe, Bd. 3, hrsg. von Erich Trunz. München: C. H. Beck.
- Gutzkow, Karl. 1832. *Briefe eines Narren an eine Närrin*. Hamburg: Hoffmann und Campe.
- Gutzkow, Karl. 1998. *Wally, die Zweiflerin*. Stuttgart: Reclam.
- Habermas, Jürgen. 2019. *Die Neue Unübersichtlichkeit*. Frankfurt am Main: edition Suhrkamp.
- Häntzschel, Günter. 2001. „Das Ende der Kunstperiode? Heinrich Heine und Goethe.“ In *Goethes Kritiker*, hrsg. von Karl Eibl und Bernd Scheffer, 57 – 70. Paderborn: Mentis.
- Hochhuth, Rolf. 1976. *Der Stellvertreter: ein christliches Trauerspiel*. Reinbek b. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch.
- Kipphardt, Heinar. 2017. *In Sachen J. Robert Oppenheimer*. Berlin: Suhrkamp.
- Mann, Heinrich. 1997. *Geist und Tat. Franzosen von 1780 bis 1831*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Mann, Thomas. 2009. „Betrachtungen eines Unpolitischen“. In *Große kommentierte Frankfurter Ausgabe der Werke, Briefe, Tagebücher*. Bd. 13, hrsg. von Hermann Kurzke und Heinrich Detering. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- Thomas Mann. 1990. *Doktor Faustus: Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühn, erzählt von einem Freunde*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Mann, Thomas. 1989. *Mario und der Zauberer: ein tragisches Reiseerlebnis*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Sartre, Jean-Paul. 1981. *Was ist Literatur?* Reinbek bei Hamburg: rororo.
- Sengle, Friedrich. 1980. *Biedermeierzeit*. 3 Bde. Stuttgart: Metzler 1971 – 1980.
- Sørensen, Bengt Algot. 2016. *Geschichte der deutschen Literatur: Vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Band 7. München: C. H. Beck
- Stein, Peter. 2008. „Vormärz“. In *Deutsche Literaturgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler.
- Weiss, Peter. 1991. *Die Ermittlung: Oratorium in 11 Gesängen*. Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Zeh, Juli / Trojanov, Ilija. 2010. *Angriff auf die Freiheit. Sicherheitswahn, Überwachungsstaat und der Abbau bürgerlicher Rechte*. München: Deutscher Taschenbuchverlag.

✉ **Assoc. Prof. Svetlana Arnaudova, PhD**

ORCID iD: 0000-0001-8325-6703

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: s.arnaudova@uni-sofia.bg